

Hundratals gummistämplor hittade i ett hörn på den nedlagda Masonitefabriken. Masonite fick Rundvik att blomstra och Sverige bli modernt.

Sverigeresan

RUNDBIK M.O

Broarna i Masonite county

Masonite var mirakelmaterialet som lånade sig till det mesta.

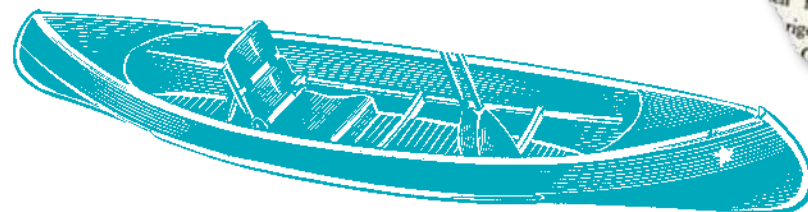
Golv, tak, kanoter med grabbtycke och en aldrig sinande framtidstro.

Vi reser till masonitens hjärtpunkt i en svenskt masonitförsedd kvalitetsbil som även den blivit ett industriminne. ➔

TEXT & FOTO CLAES JOHANSSON

Givande friluftsliv i Västerbotten: Saab 95 och kanot tillverkad av äkta Masonite från Rundvik och naturkrokigt björkträ stäv och akter. Året var 1959 och byggaren heter Ulf Hahlin.

Svenska storheter, som blivit industriminnen: Saab och Masonite AB. Hur kunde det bli så?

Masonite lämpade sig dåligt för cykelbilsbyggen. I Hobby-Förlagets och Hobbex klassiska ritning till Cykelbilen Fantom nämns inte materialet, man förordar fanér eller duk. Men Lennart Forsberg i Mo använde sig av närproducerad Masonite när han slöjdade fram en boattail deluxe till sin Ford -32 tävlingsbil. Skickligt! Bisittaren från Järnsås (misstänkt lik Ulf Lundell) heter Kalle Nordström.

”I den ideala av Sverigeresor hade vi anlänt från Bottenhavet i Hobby-Förlagets R 641 "Vattenbil". Det hade varit något.

Nya uppfinningar och slängiga konjunkturen möblerar om liv och landskap. När veden sinade kröp landets järnsmältor norröver och mötte ett oändligt skafferi av bränsle. Järnmalmen som spräckts loss med eld och vatten i Stockholms skärgård fick lite längre resväg, till Västerbotten och masugnen i Olofsfors. Idag är här stillsamt och nymålat, vackert som ett vykort i den stående backspeglens.

När tackjärnet inte bar sig gavs kraften i vattnet nya arbetsuppgifter, nya remmar att hålla igång. Olofsfors bruk blev hjulmakeri och kättingssmedja, uppströms kompletterat med sågverk med flinka finbladiga sågamar, som snabbt konkurrerade ut den gamla sortens grova och tröga sågar. Det var omvälvande skiften som tog en generation eller två, men som inte förändrade livet i det lilla. När järnets stolta era var till ända kom den nya sortens kapitalister till trakterna lockade av skogens slumrande rikedomar. Älvmyrningar fylldes av stockar och på bönders och fiskares mark i Rundvik restes 1863 en ståtlig ångsåg. Åren 1850–70 ökade verkets andel av svensk export från 15 till 51 procent. Nordmalings Ångsågs AB styrdes av grosshandlarfamiljen Wikström i Stockholm. Ett nytt brukssamhälle vid sidan av Olofsfors hittade snart sin lunk i skuggan av den slamrande sågen. Det är dit vi ska. Så småningom.

Resfakta

RUNDVIK M.O

- Kärra: Saab 95 1962
- I kupén: Claes Johansson, Anders Linné och tidvis Jonas Fröberg.
- Resa: 9 mil
- Bensin: 9 liter
- Egnahemsgarage: 4

Vad ingen visste var att det i skogsbestånden gömdes en ny guldåder. Ett hemlighetsfullt ämne som skulle komma att kasta lilla Rundvik in i en explosiv framtid som ingen ens kunde drömma om. Det som krävdes var några miss-

Made in Rundvik, Ångermanland. Det fanns stämpel för alla specialmått och exotiska destinationer.

lyckade experiment i trakten av New Orleans. Det och en osannolik tajming med 1930-talets nya radikala idéer om den nya sortens land.

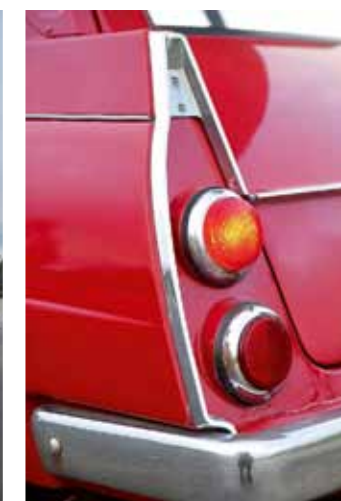
I den ideala av Sverigeresor hade vi anlänt från Bottenhavet i Hobby-Förlagets R 641 "Vattenbil", alternativt medströms längs Öreälven. Då hade vi med 5-6 knops hastighet, kanske lite mer, helt inkaplade i masonit kunnat avsyna de mäktiga trillingarna i järn och betong underifrån. Det hade varit något. Tallbergsbroarna: Tre tunga byggnadsverk några mil från Rundvik som burit miljoner ton av Masonite på sina axlar. Den trampdrivna vattenbilen är ett underverk av annat slag, ett av huvudnumren i Hobby-Förlagets katalog 1945, en av åtta läskande byggmöjligheter med Masonite som grundämne. Vattenbilens glansperiod var kort. Att den rymde fyra sittande marinbilster och därutöver kunde er-

bjuda två liggplatser motiverade inte dess höga pris, 26 kr. Inte när ritningarna på roddbåt och kanot i samma material stannade vid 3,50 kr. Med tiden presenterades badbåten Tommy och den verkliga klassikern, masonitkanoten Urca. Flytetyg är en sak. Där fungerade masonit utmärkt. Men att Cykelbilen Fantom och dess likar skulle byggas i masonit är inget annat grundlösa populärteorier. Där hade myggvikt högsta prioritet, något som uppnåddes med målad spännduk eller tunn fanér.

Urcan på vårt tak är ett gediget fritidsbygge generöst utlånad av Masonite-museet i Rundvik. Kombinationen Saab 95 1962 och Urca är inte bara visuellt gynnsam, kanadensarens skugga försätter oss i en lämplig, lite avskärmad sinnesstämning. Sakta tassar vi över den smala järnbron från 1891 med sina djärvt hängande parabelbågar, högt över skogsälvens svarta vattenyta. Det kittlar i hela kroppen. Behöver jag säga att den fulaste av de tre är den nyaste, en stel betongbock byggd 1994 med den senaste versionen av stambanan på sin rygg. Mitt emellan ligger en sovande skönhet med en aningen grov benstomme i betong från 1919. Rälsten är kvar och det finns en nästan övertydlig smitmöjlighet under den höga avspärrningen.

Saabens ägare Anders Linné är traktens väl inkörda ciceron. Vi Sverigereste med Anders och en kompaktmerca för några år sedan, nu är själva resan kompakt, bara några mil.

Anders är uppvuxen i Nordmaling. Efter stickspår till Stockholm och London har han nu landat i Olofsfors. Med tanke på uppdragets natur har vi kallat in en tredje expeditionsmedlem, journalisten och författaren Jonas Fröberg. Den verkliga masonitexperten som skrivit två böcker i ämnet. Uppvuxen på Masonitevägen i Rundvik.

Kanotlösa frirullar vi in på fabriksområdet i Rundvik. Sågen finns kvar, dock inte längre ångdriven. I en mindre del av det enorma komplexet huserar Masonite Beams som tillverkar balkar till hus, för bjälklag och väggar. Men någon masonit ingår inte längre i produkterna.

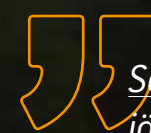
Reskamraten

SAAB 95 1962

Reklambudskapet i USA för nya Saab 95 kan inte ha varit helt enkelt att mejsla fram. En minibil med knasig motor som inte bara krävde en god portion bensin utan också olja! Men man räddes inte uppgiften: *Look at it. It's not huge, wide or mostly fenders and glass. By those standards, it's not particularly beautiful. You might call it European or Swedish, or as we say "good looking".*

Bland de tilltänkta kunderna nämndes liquor store owners and rural mailmen. Anders Linnés trivsamma -62:a tar emot nyservad med nytt kromgarnityr. Silvermålat krom är inte kul i längden. Saaben är påfallande tjänstvillig och startglad och alla läckor är tätade permanent. De 38 hästarna är på plats och med lite finlir i fotbladen accelererar den mjukt och fint. Den som inte kört en tvåtakts-saab, gud förbjudd, skulle bli förvånad över hur relativt dragvillig 850-kubikaren är på låga varv och hur lätt och känsligt bilen rör sig på vägen med en knivskarp, kortslagit styrning. Så sent som i mitten av 1990-talet rullade 95:an som bruksbil och hade dessförinnan avverkat 5-6 ägare, däribland lokala Saab- och samlarkändisar som Ture Karlsson och P-O Åberg i Umeå. Ture fick bilen som betalning efter att ägaren inte hade råd att lösa ut den efter en reparation. Anders köpte bilen av sin svägers bror Fredrik Holmgren, som hade tillräckligt med leksaker i garaget, framför allt i form av en legendarisk turbopreppad Volvo PV.

Sakta tassar vi över den smala järnbron från 1891 med sina djärvt hängande parabelbågar, högt över skogsälvens svarta vattenyta.

Rundvik håller andan. Kommer det något nytt i den gamla fabriken? Jonas Fröberg kan konstatera att en storslagen industriepok är förbi.

Sverigeresan

RUNDIK M.O

” Vårt besök sammanfaller med de allra sista momenten i en gigantisk förflyttning av fabriken inkräm till Thailand.

Det är bara det att han knappt har setts till. Som en satellit kretsar han kring vårt huvudspår i sin egen Saab 900 Turbo och det är inte mycket att säga om. Anders har sitt liv och sitt lugn här, med en avundsvärd närhet och distans till sina nygamla hemtrakter. Jonas har sitt i Stockholm och jag känner igen mig i hemrastlösheten när lilla mamma ska hinnas med och det ska morsas på gamla kompisar. Känslor som tumlar runt. Men det är något mer. Ju mer vi pratar om tiden, orten och masoniten desto mer sorg drar över Jonas ansikte. Det är en sorglig hemkomst. Fabriken, där hans far jobbade och där han själv tjänade sina första sommarjobbspengar har inte bara gått i konkurs. Vårt besök sammanfaller med de allra sista momenten i en gigantisk förflyttning av fabriken inkräm till Thailand.

Nu är det definitivt. Men först har vi att ta del av vägarna kring Nyåker. De är tråkiga. Men inte värre än att vi njuter varje meter, som man gör i en Saab 95. Mitt i det ganska luggslitna samhället svänger vi ner till järnvägsstationen, en välkomnande träbyggnad med plåttak och allt fnasigare hud. När min kollega Fredrik Nyblad fotade den 2007 var den till salu, ett tillstånd som alltså är det rådande. Här lastades de allra första vagnarna med färskpressad Rundviksmasonite, den 15 oktober 1929. Någon slags koppling till händelsen kan kanske göras till pepparkaksfabriken som

ligger intill. Här har i hög grad masonitfärgade bakverk gräddats sedan 1950-talet. Vid det här laget har man lärt sig vikten av att parera en evigt fluktuerande efterfrågan med olika typer av säsongsoverskridande torrkakor. Det går bra. Fasadskylten utstrålar trygghet.

För den oskolade kan Saabens igångsättande välla bekymmer. Med lite slitna leder och knutar är det lätt att oavsiktligt hamna i Det Spastiska Saabläget. Trots att jag borde vara inskolad presterar jag inte bara ryckiga drivrutiner, jag trollar bort tvåan på ett sätt som aldrig Anders lyckats med. Svaret är mitt lär som inte riktigt går att vika undan på grund av en stol som inte går att flytta bakåt. Bilar är individer, allra helst tvåtaktsaabar. I fart purrar 95:an på ett sätt som bara en Saab kan göra, turbinlikt, och effekten är omedelbar. En injektion i en gammal Saabnarkoman. Jag äger fyra tvåtaktsare, ändå är det årtal sedan jag körde, be mig inte förklara.

Just 95:an med trubbig nos förkroppsligar bättre än någon annan modell uddamärket, men en sträv uppsyn, lite yachtaktiga linjer över sidorutorna och inget annat än stiliserade reautblås baktill. Rund fram, styrfenor bak. Precis som en flygmaskin.

Sågverket mumlar i bakgrunden när vi kör upp genom allén till mässen i Rundvik. Vi passerar den gamla tennisbanan där nätrullarna och setbollarna fallit i glömska. Fasadunderhåll pågår med ny träpanel i originaldimension. Det är inget märkvärdigt hus utvändigt, men invändigt. Det invigdes 1948 och fungerade som brukshotell fram till 1970, Masonitefabriken absoluta toppår då man tillverkade 70 300 ton av de bruna träfiberskivorna.

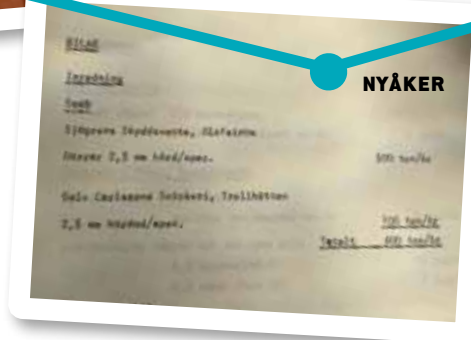
Stämningen är tät, avskärmd bakom persenner. Det är rum att befinna sig i, inte att försöka förklara eller ens fotografera. Plockade ur sitt sammanhang skulle de flesta av möblerna lätt kunna försvinna i mängden på ett loppis. Men här, i orubbat tillstånd, bildar de med original väggfärger och tapeter en unik kokong av de

Knapriga Nyåker ser alltid fram emot julen. Svidande vackert stationshus som längtar efter någon. Något.

Lennart Jonsson, kunnig och entusiastisk guide i Rundviks skol- och Masonite-museum. Sevärt! Ring och boka.

NYÅKER

Mason ville påskynda torkningen av en provbit. Han stängde av ångan, satte biten under tryck och gick på lunch. En spökande ventil gjorde att värmen inte stängdes av ...

bästa av vad svensk kvalitetstyngd inredningskonst förmädde i slutet av 1940-talet. Tonvikten lades på bekvämlighet och tradition, man valde Carl Malmsten och mattor från Märta Måås Fjeterström. Det är ett under att glasfibervävsförbannelsen inte slagit till eller att möblemanget skingrats. Det mesta har varit lite utspjitt i olika byggnader men burits tillbaka. Mattorna – som säljs för stora belopp på världens auktionshus – låg i en skrubb. Ändå är det tidslagen som kanske fascinerar mest. Bumlinglampor i sitt mest exklusiva mässingsutförande sattes upp på 1970-talet och en burgundyfärgad skinngrupp tog självsäkert plats framför eldstaden. Köket är helt fantastiskt, en sjuttiotalsexpllosion i brunt och orange och förstas kakelimiterande masonit över diskbänken.

Vi spisar en stenkaka och faller i något som kan liknas vid trans innan vi smyger ner i källaren. I ett arkivrum hittar vi riktigt tunga dokument. Bekräftelser på leveranser till Saab på 1960-talet, 500 ton per år, 2,5 mm härdad special att användas i dörrsidor och på golv!

Fördelen med att ha en masonitkanot på på biltaket är att man alltid har en pekpinne som visar rätt riktning.

Jonas har lånat nyckeln till fabriksgrinden. Att köra in med en Saab på Masonitefabrikens öde område är en lektion i att man aldrig kan ta något för givet. De enorma hallarna är tomma. Jonas ser helt andra saker än Anders och jag. Han ser människorna, kan deras namn och historia, känner ljuden och hettan i kroppen. Den tunga, den lite sötaktiga lukten undgår ingen. Vi uppfattar mest förödelse och drabbas förstas av den där speleologiska nerven som hör ihop med döda industrier. Till slut står vi vid fundamenten där kanonerna stod.

William Horatio Masons genidrag.

För att i någon mån förstå processen ska ligninet förklaras, trädets naturliga bindemedel. Det påstås att en enda molekyl kan sträcka sig från trädets rot till topp och vid papperstillverkning ser man till att omsorgsfullt tvätta bort ligninet i processen. Men det var just papper som Mason ville framställa, av flis som brändes eller bara låg och ruttnade som slagg efter sågverken. Mason, som arbetat hos Thomas Alva Edison (och hos General Motors med att ta fram automatlådor) lät bygga en liten tryckkammare som han fyllde med fuktad flis. Trycket höjdes med en blåsampa och vid ett givet tryck flög en stålplugg iväg som ett kanonskott med ett hastigt tryckfall som följd. Träfibrerna hade frilags som det var tänkt, men de var styva och spröda. Idén om papper övergavs och nästa steg var att skapa porös board som torkades i långsamt i hetluftsugnar. Vid ett tillfälle skulle Mason skynda på torkningen av en provbit i en ångvärmad press. Nu vaknade ligninet, trädets naturliga "lim" till liv på allvar. Han stängde av ångan, satte biten under tryck och gick sedan på lunch. Vad han inte visste var att en spökande ventil gjorde att värmen inte

stängdes av. Den efterrätten blev något alldeles extra. En hård och slät skiva.

Sedan gick det fort. Världspatent på ångsprängningen och varmpressningen skrevs 1926 och därefter utvecklades affärsidén att sälja licenser till sågverk världen över, sågverk som låg tillräckligt långt från varandra för att inte konkurrera.

För Rundvik och Sverige kom masoniten i rätt tid. Nåabs folk hade läst om Masons uppfinningar och skickade en representant med Amerikabåten. Med sig hade han träcklossar för att experimentera med. Det visade sig att norrländska fibrer gav en starkare och lite ljusare Masonite. Ett kontrakt skrevs skyndsamt och en fabrik började byggas. Kalkylen skulle gå ihop trots Masons royalty på 12 öre per producerad kvadratmeter. Råvaran var gratis och när väl fabriken i Rundvik stod klar sommaren 1929 och kanonerna och varmpressarna var intrimmade slog det nya högteknologiska byggmaterialet stort. Succén var fullständig när Masoniten följande år gavs en central roll på Stockholmsutställningen. Funkisens drömmar om böjda men samtidigt släta fasader och inredningar kunde enkelt framställas med Masonite. Det var något oförklarligt, nästan magiskt över de bruna byggskiorna som med sin mjukhet och hårdhet pekade vägen för en helt ny arkitektur. Hemlighetsmakeriet var stort på fabriken, på vissa avdelningar anställdes enbart nykterister för att inte känslig information skulle hamna hos konkurrenterna. Masons patent på varmpressning höll inte i Sverige och snart kom alternativa sätt att frigöra träfibrerna. En ny industrigren var född där 18 boardfabriker som mest producerade för fullt till det svenska moderniseringsprojektet. Varumärket smit-

Här körde vi (ungefär)

1940-tal möter 1970-tal i Masonite-fabrikens gamla mäss och brukshotell.

tade av sig men det är skillnad på Masonite och masonit. Rundviks kvalitet var överlägsen och specialprodukterna kom slag i slag: oljehärdad Masonite, hälad Masonite, mönstrad Masonite, Masonite som kakel, som parkett ...

Vi går in i det gamla laboratoriet. Det mesta av inventarierna är skeppade till andra sidan klotet, men det går lätt att föreställa sig hur nytt folk kom till Rundvik, folk som bar labbrockar och exotiska titlar. Rundvik kom att bli en mikrobild av Sverige där olika samhällsklasser arbetade sida vid sida.

– Jag kommer speciellt ihåg när skiften gick av på fabriken, det var som långa cykelormar som ringlade in i Rundvik, säger Lennart Jonsson som förestår museet i byn och som själv gett hela sitt arbetsliv till fabriken.

Det höll till 2011. Råvaran var inte längre gratis, flis kostar just så, och både kostym och energiåtgång var gigantisk. Plötsligt kippar en bygd, en landsände efter andan och några nya brukspatroner av den klassiska slaget syns inte till.

Vi åker till museet i Rundviks gamla skola där Lennart visar exempel på vad Masoniten varit med om. Materialet är djupt sammanflätat med modernitet, men lika mycket med lågstatusprojekt som hemmapyssell i allt från tavelramar till falska eldstäder. Masonit har haft olika innebörd och laddning beroende på årtionde och uttolkare. Äkta, falskt, rationellt, fult ... men den har alltid funnits där, ställt upp tjänstvilligt. Lätit sig böjas om den bara bevattnades först, en kunskap som förvann på vägen.

Först under Designåret 2005 lyftes den mest uppenbara aspekten fram på allvar, hur otroligt snyggt masonit är: varmt honungsfärgad, sinnligt slätt eller som grov hud på den omvända så kallade virasidan. Arkitekten Thomas Sandell ritade ett bågformat fritidshus som en blinkning till 1940- och 50-talens hembyggsprojekt. Den kreddigaste designbyrån för dagen, Uglycute, skapade nyenkla möbler. Men pallar och prisbelönade fågelholkar säljer inte många kvadratmeter, volym var allt.

Kanoten lastas av och vi återvänder till fabriken. I mörker söker vi oss upp på taket, tysta står vi där när natten storslaget rullar in. Fyllda av intryck. Omslingrade av rör. Rör som till längd och irrighet mer än något annat påminner om vår resa här i Sverige. ☺

Sverigeresan

RUNDIK M.O

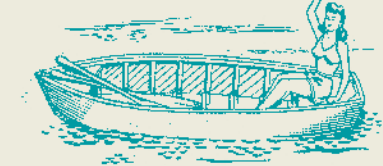
2 NYÅKER

1 OLOFSFORS

3 RUNDIK

2. Tallbergsbroarna
Gedigen svensk ingenjörskonst från tre olika epoker. Tre sätt att överbygga Öreälven, där järnbron från 1861 litar i en klass för sig. Fyra kilometer från Nyåker. Du har inte läst det här, men det sägs att det går att smita ut på den mellersta bron och njuta av hisneriet. På just den bron spelades Gevalias omtalade reklamfilm med bungyjumpflickan in. Kolla på youtube. Läs mer om broarna på www.visitumea.se

1. Olofsfors bruk

Fantasiägande och levande bruksmiljö med puts och ordning. Tre forsar höll fart på verksamheten från 1762 till 1950-talet. Utställningar, byggnadsvårdsbutik, museum, konst och kafé. Åter gör du på Olofsfors Herrgård, en vacker träbyggnad från 1883. Tar du bordet vid det stora burspråket ser du på väggen Masonite-logotypen invävd i en matta, mer info på www.olofsforsbruk.nu

3. Masonitemuseet

Kanoter och dörrsidor till Saab. Det mesta har tillverkats i mirakelmaterialet Masonite som kunde ersätta allt från plåt till marmor. Här finns också några artefakter från Designåret 2005 då nya idéer visade upp materialets mångsidighet, men det var ett delvis besvärligt möte mellan den traditionella basindustrin och nya lågmålda idéer. Tydligast blev det när elever från Konstfack bakade in blommor i den brutala varmpressen och fick fram små, och lite rörande konstverk. Kolla mer på www.rundvik.net/masonite.html
Boka visning genom Lennart Jonsson 0930-37 76 eller 070-647 47 63. Thomas Sandells fritidshus i Masonite, tillverkat i ett exemplar, ligger nedpackat i delar och ägs av en privatperson.

